

KOVÁCS SÁNDOR

HÁNYATOTT SORSÚ MAGYAR EMLÉKEK NAGYBOCSKÓN ÉS GYERTYÁNLIGETEN

NAGYBOCSKÓ

A Máramarosi-medence keleti végében az egyik jelentősebb, Tiszába igyekvő mellékág a Gyertyános (*Suprucz, Sopurka, Szapurka, Szoporka*). Torkolatánál fekszik egész Máramaros egyik legmeghatározóbb települése – Nagybocskó (Великий Бичків). Névéredetére több verziót is számontartanak. A 14. század elején alakult ki a Gyertyános bal partján. Bogdán oláh vajda hűtlensége és Moldvába történt kivándorlása után, 1365-ben Nagy Lajos király a Drágffy családnak adományozta. Drág vajda testvére, Balk birtokolta. A 15. század végétől Bocskó a Drágffyak e térséget egyesítő, akkor 8 faluból álló uradalmának központja lett. A Drágffy család kihalása után az uradalom a kincstár tulajdonába ment át. Az uradalmi központ fejlődése során terjeszkedett, így jött létre a Gyertyános-torkolatától nyugatra Kisbocskó, a Tisza túlsó, bal partján pedig Újbocskó (*Handal-, Német-Bocskó*). A három részből álló nagyközsége a trianoni döntés kíméletlen módon szakította szét. A Tisza jobb partján elterülő Nagy- és Kisbocskó Csehszlovákiához, a balparti Újbocskó pedig Romániához került. 1939-ben Kárpátaljával együtt a jobb parti falurész is visszatért Magyarországhoz, a II. bécsi döntéssel, 1940 szeptemberében pedig Újbocskó is újra magyar lett. A második világhétség után a Tisza jobb partján fekvő két falurész a Szovjetunióhoz került. Ezeket oroszul Великий Бычков, ukránul Великий Бичків néven összevonták, és 1947-ben városi jellegű települési státuszt kapott. Ma, státuszát megőrizve Ukrajnához tartozik, és hat másik települést egyesítve kistérségi központ. Lakossága 9430 fő, ebből 341 fő magyar és kb. 100 fő román nemzetiségű.

Egykoron Bocskó lakosságának megélhetését a fakitermelés mellett a tutajozás, a tiszai faúsztatás és szállítmányozás biztosította. A kisbocskói partrészen épült ki a Tisza legfelsőbb tutajkikötője – ruszin elnevezéssel a portos, amelyet a Királyi Szállítási Hivatal felügyelt. Máramaros nagy kincse, a só úsztatásának koordinálását pedig a bocskói sóház végezte. A Rákóczi-szabadságharc után, 1720-ban a Gyertyánoson épült fel a vidék legnagyobb, három fűrészkes kincstári fűrészmalma (*vízi meghajtású fűrésztelep*).

Tutajok rendezése Nagybocksó és Tiszalonka között. Háttérben a lonkai Tisza-híd és a román oldalra szakadt templom. (A szerző gyűjteménye.)

A SZÓDAGYÁR

1868-ban a szabadságharcban kitűnt Klapka György tábornok kezdeményezésére svájci, francia, osztrák tőkések bevonásával megalapították a „Magyar-Svájci Szóda- és Vegygyár Rt.”-t. A vállalkozás még abban az évben Bocskón, a Gyertyános jobb partján letette Magyarország első vegygyárának az alapkövét. A következő évben beindult termeléssel ammóniaszódát és kénsavat gyártottak. Ezért szódagyár néven volt közismert.

A *Fővárosi Lapok* 1882. augusztus 8-i számából kiderül, hogy: „A nagyobb szabású üzleti berendezés nem állt arányban a gyártott cikkek forgalmával, úgy hogy a részvény-társaságnak (»Svájci-magyar szóda- és vegygyár részvénytársaság«) liquidálni kellett. A részvényesek osztalékot soha nem kaptak, az egész gyártelepet 1879-ben néhány nagyobb részvényes vette meg, 110,000 ftért s jelenleg a gyár »Müller Frigyes és társa« cég alatt folytatja működését. Miután a jelenlegi tulajdonosok kevesebb tőkét fektettek be, az üzleti költségek kevesbedtek, több célszerű ujitást léptettek életbe és a gyár termékei napról-napra több tért foglalnak el a piacon, remélni lehet, hogy a magyarországi szóda- és vegygyár termékei rövid idő múlva külföldön is mind nagyobb tért fognak elfoglalni.”

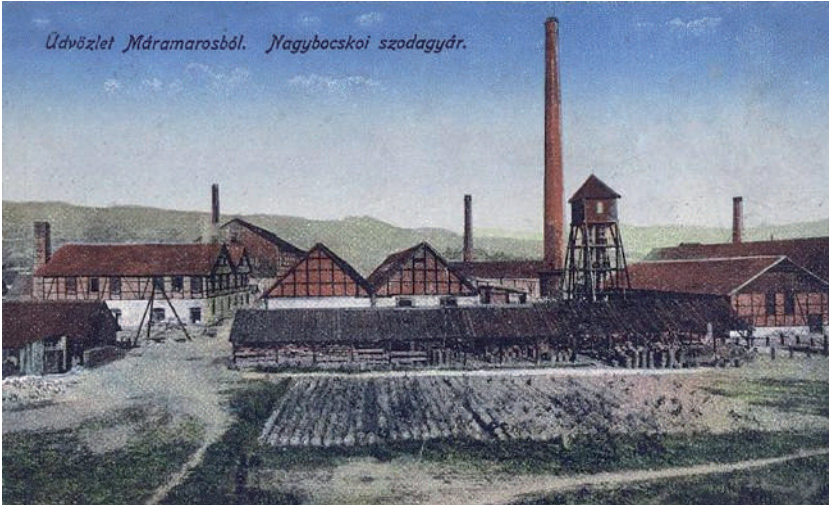
A nagybecskői gyár: (Várady Gábor: Máramarosi emlékkönyv, M. Sziget, 1901.)

1880-tól a bocskói gyár szárazfalepárló üzemmel bővült. A fa jelentős részét a Gyertyánoson úsztatták le, és a gyár előtt gerebekkel fogták fel. A fa kémiai feldolgozásából mintegy 40 féle termék nyerhető, és tulajdonképpen semmi semvész el, minden értékesíthető. A gyár termékei között volt: timsó, klórmész, keserűsó, rézgalic, finomított salétrom, salétromsav, sósav, kénsav, szóda, kénsavas agyagföld, ecet-eszencia, ecetsav, jégecet, faecet, faecetsavas vas, faecetsavas mész, aceton, faszesz denaturáláshoz, finomított valamint nyers faszesz, metilalkohol, kovácszsurok, fakátrány, kátrányolaj, bükkfaszén, samott téglá, samott liszt és saválló edény.

Az első magyar szódagyár 1882-ig egyedüli volt az országban. A fentebb idézett lapszámban képet kapunk a Fritz Miller & Co. gyárról: „*Van itt kénsavgyár; kénygyár; szódagyár; gépház épület, khlór mészgyár; gépjavitó műhely, iskola, vendéglő, hivatalhelyiségek, kórház, tisztviselői és munkás lakok, sat. Évenként 15,000 kilogrammnyi különféle minőségű szik-szódát, 2,700,000 kilogrammnyi kénsavat, 3,500,000 klgr. sósavat sat. gyártanak ez óriási telepen. A gyár évi üzleti forgalma 250,000 fra tehető.*”

1883. április 8-án tűz ütött ki a gyárban. Erről a *Budapesti Hírlap* olvasói levelében 12-én számolt be: „*A Tisza mentén innét egy órányira van Bocskó község, ennek határában van a porosz németek által alapított s hatalmas virágzásban levő szódagyár. Ez gyult meg s a tűz rendkívüli nagy sebességgel terjedt s lángjai ijesztően világíták meg mértföldnyi távolságban a Tisza völgyét. A főépületet tüzőltök megmentették, egy újabb amoniák-gyár azonban, mely 120 lóerejű géppel dolgozott, teljesen elégett. Elhamvadt azonkívül még egy pár lakház s melléképület.*

A kár háromszázezer forintra tehető. Ezt azonban a tulajdonos Müller nem fogja megérezni, mert az épületek biztosítva voltak. A tűz keletkezésének oka ezideig még nem tudatik. Emberélet nem esett áldozatul. A szigeti s a szigetekamarai tűzoltók dicséretes buzgalommal működtek. A gyár tulajdonosa egy svájci gazdag német...”

A tűzvész ellenére a bocskói gyár fejlődése nem állt meg. Hatalmas, virágzó üzem volt, amely nemcsak a falu, hanem a környék gazdasági életében is meghatározó szerepet játszott, az ottani szegény lakosságnak keresetet és megélhetést biztosított. Ennek köszönhette Bocskó a fellendülését, és a lakosság pedig szegényes helyzetének viszonylagos javulását. A gyár jelentőségére utal, hogy 1891-ben a Tisza bal partján futó máramarosi vasútvonalból a gyártelepre a korábbi keskeny nyomtávú szárnyvonalat normál nyomtávúra építették át. Ekkor épült a Gyertyános-torkolattól nyugatra a tiszai vasúti híd. A szodagyár termékeit egész Magyarországon, a bécsi piacon, a szomszédos Galíciában, Bukovinában, Oroszország déli részén, de még Amerikában is értékesítették. 1895-ben a párizsi világiállításon kiváló termékeivel aranyérmert nyert.

KLOTILD NÉV ALATT

A részvénytársaság 1892-től Egyesült Vegyiművek Rt. néven ismert. 1896-ban a részvénytársaság neve – báró Roszner Ervin főispán feleségéről, Forgách Klotild grófnőről – Klotild Első Magyar Vegyipari Rt.-re módosult. A gyár neve is Klotildra változott.

A századforduló a Klotild-gyár fénykora. 1897-ben a gyár a fa kitermelésére a környező hegyek közé 17,8 km-es keskeny nyomtávú vasutat épített. Előbb lóvontatású volt, majd áttértek a gőzvontatásra. A vasút maximális hossza 1914-ben meghaladta a 42 km-t.

A szódagyár az 1890-es évek végén 420 munkást foglalkoztatott, 1909-ben pedig a dolgozók száma 716 főre nőtt. A gyár évente 160 ezer folyóméter bükkfát dolgozott fel, és 2005 vagon különböző vegyi terméket állított elő. 1873-as évi 600 ezer koronát kitevő össztermelése 1914-ben 4,3 millió koronára emelkedett, és ezzel Magyarország egyik legjelentősebb révénytársaságává vált. Ekkor a Klotild-gyár már közel 2000 alkalmazottat foglalkoztatott.

Trianon után a Klotild nehezen talált magára. A fő ütüerét képező gyári vasút fővonalba való csatlakozása a Tisza bal partján immáron román fennhatóság alá került. A gyár lassú elsorvasztásának mégsem a határon átnyúló vasúti teherszállítás lett az okozója. Ez ugyanis egy csehszlovák–román államközi megállapodás értelmében biztosított volt. A prágai szemléletbe nem illett bele az ezer kilométerre lévő gyár további fejlesztése. *„Amikor Nagybocskó cseh megszállása befejeződött, a megszállók első dolga volt felrugni azt a szerződést, amely a gyárnak faanyagellátását biztosította. De minden téren igyekeztek a kárpátaljai ipari termelést leállítani és Prága számára előnyöket biztosítani. Így következett azután egyes gyártási ágaza-*

tok teljes leépítése, leállítása.” – írta erről az időszakról később a *Kárpáti Híradó* 1943. október 10-i számában. A Klotild-gyár sorsa iránti aggodalom még a csehszlovák parlamentben elhangzott felszólásokban is megjelent, de nem sok foganatja volt. 1924-ben a gyár ideiglenesen bezárt, több száz munkás az utcára került. 1926 májusában pedig hatalmas robbanás volt a gyárban, aminek következtében hárman meghaltak és öten megsebesültek. Az 1933-as árvíz idején a vasúti híd súlyos károkat szenvedett, de hamarosan helyreállították. Mindezek után a Klotild újra talpra állt, és az anyaországhoz történt visszacsatolás idején már újra a régi időkre emlékeztetett.

A *Kárpáti Híradó* fentebbi lapszáma részletesen bemutatja a gyárat az 1940-es években: „A Klotild-gyártelep kantinjával egy épületben nyert elhelyezést a tisztviselő-kaszinó kényelmes három terme, a tisztviselők szórakozásának, társas életének és önművelésének minden eszközével ellátva. Itt talált elhelyezést a telep színházi és egyéb szórakozási lehetőségét biztosító hatalmas táncterem és színházterem beépített színpaddal és nézőtérrel, sőt, hangos moziberendezéssel is. [...]

Néhány lépésre ettől az épülettől van a munkásotthon, amelyben megfelelően elfüggönyözve oltár áll, hogy ünnepnapokon a lelki vigasztalás és felüdülés, az Istenhez emelkedés céljait is szolgálja. Ebben a teremben, körben a falak mentén 2000 kötet könyv sorakozik méltóan szolgálva a telep kultúrigényét. [...]

Pár lépéssel arrébb fedett tekepálya szolgálja a testedzés és kedélyes szórakozásnak ezt a tisztviselők, munkások által egyaránt szívesen üzött lehetőségét. A sportlehetőséget szolgálja a nagyszerű teniszpálya, amelyet a telep egyik leégett és csak falaiban megmaradt hatalmas épületének felhasználásával egyedülálló és érdekes módon képeztek ki teniszpálya céljaira.

Koronája azután etéren való gondoskodásnak a most elkészült tisztviselői strandfürdő. Lapostetejű, színes öltözőépület, széles terrasszal, telefontal, a 30 méteres uszoda meleg és hideg vízszolgáltatással, zuhanyokkal, körül a pompás smaragdzöld gyeppel, valóban nagyszerű és szemet-szívet gyönyörködtető látványosság. Számbamenő strand, amely azonban ugyanekkor fontos gyakorlati célt is szolgál, lévén a medencében mindenkor tárolódó víz és szivattyúszerkezet a telep legnagyobb teljesítményű tűzoltói fölkészültsége, amely a körötte elterülő lakótelep tűzbiztonságát százszázalékossá teszi. A tisztviselők strandjának megoldása után már megkezdődött a munkásstrand építése is, amely a jövő évnek programján szerepel. Ezidőszereint a gyárépületben kádfürdők és zuhanyok állanak a munkások rendelkezésére a tisztasági célok szolgálatában. [...]

Tisztviselők és munkások lakóházai körítik a gyártelepet a »Majális-hegy« aljában, fel egészen a »Rigó-várig«. Természetesen a tisztviselők, szakmunkások és egyszerű munkások számára épült lakóházak között van különbség, de akár egyszobás, akár hatszobás lakásról legyen szó, mindegyik egészséges, lakályos, tiszta és a higiénianak minden tekintetben megfelelő otthont nyújt megelégedett lakiónak. Víz, villany egyformán szolgálja minden házban a lakók kényelmét.

Valóságos önellátás az, ami etekintetben már kialakult a Klotildtelepen. Az elsőrangú élelmiszerek, közszükségleti cikkek központilag kerülnek a gyár részéről beszerzésre, saját hentesüzeme dolgozik, lisztet, cukrot, zsiradékot, de az állami ellátásba nem is tartozó egyéb elsőrangú élelmi és ruházati cikkeket a gyárvezetőség adja munkásai rendelkezésére. Az árak természetesen hatósági árak és azoknak lefizetése újabb kedvezményt jelent a havi, vagy heti levonások formájában.

Saját tehenészete gondoskodik a Klotild-gyermekek tejellátásáról. 1941. november 1-től 48 családban 77 gyermek kapja rendszeresen, naponta éltető és tápláló tejadagját a gyár tehenészetéből.”

De a gyárnak volt négyágyas magánkórháza és orvosi rendelője is. Az alkalmazottak részére 1000 pengő házasságkötési és 150 pengő szülési segélyt biztosított.

A második világháborút a gyár és a vasúti híd is túlélte. A szovjet időben újabb államközi megállapodás szavatolta a gyár működéséhez nélkülözhetetlen vasúti teherfuvarozást. Az 1970-es katasztrofális árvíz idején a Tisza és a Gyertyános partjáról összegyűlt rönkökből és egyéb hordalékból a híd előtt torlasz keletkezett. Kisbocskó veszélybe került. A román fél nem egyezett bele a híd felrobbantásába, ezért állítólag a szovjet határőrök éjszaka a híd tartószerkezetének kötőelemeit meglazították. Így az irdatlan víztömeg a hidat könnyedén elsodorta. Azóta a vasúti hidat nem építették újjá. A gyárat inkább a Tisza jobb partján, a szovjet fennhatóság alá tartozó területen egy Aknaszlatináig vezető, új 9 km-es szakasszal kapcsolták be a vasúti vérkeringésbe.

Sajnos a szovjetrendszer hanyatlása maga után a nagy múltú gyár válságát. A gyárhoz vezető vasúti szárnyvonalat felszámolták, az árvíz után épített, új vasútvonalszakaszt pedig a sorsára hagyták. Voltak ugyan próbálkozások az Aknaszlatinára vezető vasútvonal felújítására, de ezek nem hoztak eredményt. A gyárat véglegesen 2002-ben, csődelfárással számolták fel.

MÁS LETŰNT EMLÉKEK

A településnek azonban nem ez az egyetlen hányatott sorsú magyar emléke. Az anyaországhoz történt visszatérés után Nagybockót Szentes városa testvértelepüléssé fogadta. 1942-ben a város képviselőtestülete döntést hozott egy nagybockói Hősi és Országzászló Emlékmű felépítésének támogatásáról, valamint egy nemzeti színű lobogó ajándékozásáról. Az emlékmű tervével és szobrászmunkáival Takács Ödön budapesti művészt bízták meg. Az 1942 szeptemberére tervezett avatást azonban elhalasztották, bár a szobrászművész a munkával elkészült, és azt a Klotild-gyárban el is készítették. Az avatás újabb időpontjául 1944 tavaszát jelölték ki. Sajnos az eseményről, az emlékműről és annak helyszínéről nincs további információnk.

A 19. században a nagyközségben, a görögkatolikus parókiával átellenben 120 m-es közúti fahíd kötötte össze a Tisza két partján fekvő településrészeket. Ezt az 1896-os nagy árvíz teljesen lerombolta. A helyére épült vashíd pedig az 1944. októberi harcoknak esett áldozatul.

Az 1944-es év végén lerombolt bocskói közúti Tisza-híd Újbocskó felől. Bal oldalon a görögkatolikus templom. A szovjet korszakban, 1963-ban tornyát elbontották, az épületet tornateremmé alakították. Ma újra a híveket szolgálja. (A szerző gyűjteménye.)

GYERTYÁNLIGET

A Gyertyános folyó két ágának, a Kis Sopurka (*Krajna*) és a Szerednya (*Szerednya Rika*) összefolyásának völgyében, 410 m-rel a tenger szintje felett fekszik Gyertyánliget (*Kabola Polyána*, Кобилецька Поляна). A városi jel-

legű település a Nagybocksói kistérséghez tartozik, lakossága 3391 fő, ebből 491 fő magyar nemzetiségű. A falut a bocksói uradalom a 16. század második felében telepítette. Az 1782–85-ös első bécsi katonai felmérés térképén még két különálló település – a két folyóág között Kobila, tőle délre, az összefolyás alatt pedig Pojana szerepel. Később a két falu összenőtt, és magyarul Gyertyán Liget, Gyertyánliget néven, szláv nyelven pedig Kabolapolyanaként (*Kabolapojana*) emlegették. 1902-ben a község nevét hivatalosan Gyertyánligetre változtatták.

VASGYÁR LÉTESÜL

A település hírnevét egy vasgyár alapozta meg. A máramarosi sóbányák vaseszközszükségleteinek biztosítására, a szállítási költségek megtakarítása végett, a kincstár megpróbálta kihasználni a környék adottságait. A vidéken Lonkán, Rahón, Kaszópolyanán, a Mencsil-hegyen és Kabolapolyanán vasérclelőhelyekre bukkantak. Kabolapolyanán például 20 font ércből 13 font nyersvasat lehetett nyerni. Azonban volt egy probléma. *„A közelben bányászott kabolapolyánai ércek bőségben álltak ugyan rendelkezésre, jelentős vastartalmuk mellett kitermelési költségük sem volt magas. Viszont nehezen*

*A kabolapojanai vasgyár.
(Várady Gábor: Máramarosi emlékkönyv, M. Sziget, 1901.)*

redukálódtak és a kohó kis olvasztómagassága miatt félig nyersen jutottak el a medencéig. Még nagyobb bajt okozott azok nagy kéntartalma, amely barithoz kötve volt jelen. A kén a vasat törékennyé tette és annak melegalakíthatóságát rontotta. Ezért a helybeli ércet keverni kellett kisebb kéntartalmú, általában távolról szállított és emiatt drágább és legtöbbször alacsony vastartalmú ércekkel.” (lásd Kiszely Gyula–Rempört Zoltán: A kabolapolyánai vasgyártás története. Technikatörténeti Szemle XVIII, 1990–1991, Országos Műszaki Múzeum, Budapest, 1991. – a továbbiakban *Kiszely–Rempört.*)

A vas előállítását a kabolapolyánai völgy 32 217 hold kiterjedésű ősbükköséből nyerhető szén még olcsóbbá tette. Ráadásul itt még a vízi energia is biztosítva volt a gyors sodrású Kis Sopurka és a Szerednya patakok révén.

A vastermelés a hegy alatt, a régebbi falurészen, Kobilán, a *Handalnak* nevezett telepen indult meg. Létrehozásáról és kezdeti nehézségeiről a *Magyar Mérnök* című lap 1898/12. számában így írt:

„... Kabolapojánán, a só-szállító úttól is távol eső helyen – hogy a fuvarokat ne drágítsa – emelt 1770-ben új vasgyárat, melynek üzeme 1773-ban május 1-én indult meg.

Kezdetben egy kisolvasztóból – valószínűleg csak bucakemencéből – állott, hetenkénti 35 bécsi mázsányi (1960 kg – KS) termeléssel és két nyújtó-hámorból a termék feldolgozására.

A gyertyánligeti vasgyár irodaépülete. (Schmidt András gyűjteménye.)

Munkásokat Gömör- és Szepesmegyéből telepítettek oda. Azonban a vas épp oly rossz és még drágább volt, mint a dombói.”

A Tarac völgyében fekvő Dombón a kabolapojanaival (a gyár nevét a források 1902-ig-j-vel írták) egyidőben hoztak létre vasgyárat, s ez az utóbbi leányvállalataként működött.

A Kiszely–Rempört szintén a kezdeti nehézségeket erősíti meg, igaz, a gyártás kezdetét későbbre teszi: „... 1776. december 20-án jelenti a máramarosi kamarai adminisztráció, hogy a kabolapolyánai olvasztókemence üzembe lépett és heti 90 bécsi mázsa (5040 kg) legjobb minőségű vasat tud termelni. A jelentés, minden bizonnyal, túlságosan is optimista, a dőcögő üzem 1777-ben indul be és annak valamennyire is elfogadható termelési szintjéről csak az 1779–1782 évek statisztikája tud számot adni.”

1779-ben az államkincstárnak tett jelentés a vidék só- és erdőüzemeinek vasszükségletei szempontjából a kabolapojanai vasgyár olcsó vastermékeit nélkülözhetetlennek mondta. Azonban a fő nehézségeket a szakemberhiány okozta. Ezt kölcsönként mesterekkel és az ifjak képzése révén próbálták orvosolni. Az 1780-as évek elején a Szerednya mellett, az elbontott buca-kemence alapjain egy új olvasztókemencét építettek. Mellette a vas próbakovácsolására kis hámor is készült. Később utóbbi azonban nemcsak az eredeti funkciót töltötte be, hanem itt más munkálatokat is végeztek.

Az olvasztó azonban nagyon hamar tönkrement. Ekkor a Vajdahunyadból hozott öntömester irányításával a Krajna-patakra új olvasztót építettek, de ez

Vasgyári csoportkép. (Schmidt András gyűjteménye.)

A vasgyár alkalmazottai néhány termékükkel. (Schmidt András gyűjteménye.)

sem bizonyult végleges megoldásnak. Az 1800-as évek elején a horgospataki (Sztrimbuly, Szolnok-Doboka vármegye, ma Strámbu Romániában) vasgyár tisztjét, Wesmar Józsefet irányították Kabolapojánára. Az általa 1826-ban épített 30 láb (kb. 9,5 m) magas nagyolvasztó kiutat jelentett a nehézségekből. Ekkor az egész vasgyár jelentősen kibővült: „Az új nagyolvasztó ugyanis elérte a napi 100–140 bécsi mázsát (5600–7840 kg-ot), éves olvasztása pedig az 5–7 ezer bécsi mázsát (280–392 tonnát). Az olvasztáshoz szükséges levegőt négy szekrényes fáfűjtató szolgáltatta amelynek két-két szekrényét külön vízikerek működtette. [...] A nagyolvasztóhoz öntőműhelyt is csatlakoztattak és az öntöttvasgyártásra is berendezkedtek. Sőt az öntés folyamatosága érdekében ide egy 4,8 m magas másodolvasztó (kupoló-) kemencét is felállítottak, ami lehetővé tette, hogy akkor is olvassanak vasat, ha a nagyolvasztó üzemen kívülre kerül. Ekkor telepítették a szerkovácsműhelyt is a Szerednia patak mellé, sőt a falu határában egy szegverő műhelyt is felállítottak.” (lásd Kiszely–Rempert)

Ez a gyár életében a legjelentősebb fejlesztés volt. 1848-ban a nagyolvasztó évente 450 t vasat állított elő. A létesítmény a bécsi kincstár

máramarosi helytartósági jószágigazgatósága alá tartozott. Az itt gyártott vastermékek egy részét Galíciában, Bukovinában, Romániában és Oroszországban értékesítették.

A VASGYÁR A SZABADSÁGHARC IDEJÉN

A szabadságharc idején, 1848. november 18-án a kabolapojanai vasgyárat fegyvergyárrá alakították át. Erről az *Élet és Tudomány* című lap 1979/38. számában olvashatunk. Hrobonyi Adolf igazgató mindössze egy hónap alatt ágyúöntödét szerelt föl. Előbb vas, később rézagyúkat öntöttek, de hamarosan még haladóbb módszert honosítottak meg – fűrták az ágyúcsöveket. 1848. december 24-én karácsonyi ajándékként elküldték Bemnek az első kabolapojanai ágyúkat. A fegyvergyár üzemeltetésében nagy érdeme volt Mózer Vilmos tüzérparancsnoknak. A kabolapojanai fegyvergyárba Besztercebányáról fegyvergyári munkások, Diósgyőrből szuronygépészek és puskaművesek érkeztek.

Máramaros népe nemcsak fegyverek gyártásával támogatta a szabadságharcot. A borsodi 22. honvédszászlóalj – amelyben közel 400 román és ruszin is harcolt – vezetésére a honvédelmi kormányzat 1848 decemberében a vidékre vezényelte Rapaics Dániel őrnagyot. Feladata a fegyvergyár működésének biztosítása mellett a szabadságharcos katonai egységek tevékenységének összehangolása, hatékonyabbá tétele volt. A román nemzetiségű Mihályi Gábor kormánybiztos pedig a vidék magyar, román, ruszin lakosságát összefogva a körösmezői kétszáz főnyi „oros ajkú medvevadászokból” álló csapattal megszervezte a Kárpátok hágóinak, szorosainak védelmét. A szabadságharcosok eltorlaszolták a völgyszorosokat, és segítették a Galíciában állomásozó Koburg- és Vilmos-huszárok hazajövetelét. A vidék népének a magyar szabadságharc iránti elkötelezettsége még 1849 után is megmaradt.

A VASGYÁR A KIEGYEZÉS UTÁN

1856-ban a kabolapojanai vasmű helyzetében változás állt be, a felügyeletét végző hivatalt bánya-, só-, erdő- és jószágigazgatósággá szervezték át. A kiegyezés után pedig utóbbi a pénzügyminisztérium alá lett rendelve. A vasgyár működését negatívan befolyásolta a közeli vasérclelőhelyek kiapadása. Az érc távolabbi bányákból való szállítása költségesnek bizonyult, növelte a munka- és fuvarbéreket. Súlyosbította a helyzetet, hogy ebben az időben égett le a nagyolvasztó. Fejérpatakon (*Máramaros vármegye*) 1861-ben

üzembe helyeztek egy új vasgyárat. Ezután a kabolapojanai gyár kizárólag a nyersvas finomításával foglalkozott. Újabb és korszerűbb berendezéseket alkalmaztak, s ez lendületet adott a termelésnek. A vasmű mezőgazdasági szerszámok, vaskályhák, takaréktűzhelyek és egyéb használati eszközök gyártására specializálódott. A kabolapojanai termékek minőségükkel, kedvezőbb előállítású árakkal állták a versenyt más gyárak termékeivel szemben. Az elismerés egyik bizonyítéka: az 1873-as bécsi világkiállításon a gyár több termékét érdeméremmel jutalmazták.

Két öntöttvas figura a gyertyánligeti gyárból. A bal oldali 32 cm magas, valószínűleg utólag színezett, piros nadrágos magyar bányászt ábrázol, amint imára kulcsolt kezében sapkáját tartva a leszállás előtti fohászt mormolja. A 19 cm magas talapzaton, elől a KABOLAPOJANA, jobboldalon a JÓ SZERENCSE! felirat és a hátlapon az 1892-es évszám olvasható. A jobb oldalon talapzata 10×12 cm méretű díszes szivardoboz, fedele a 25 cm-es imádkozó bányászt ábrázoló figurával leemelhető. (Bányászati és Kohászati Lapok, 1961. október 1.)

Ezekben az években a gyár tovább bővült. A pénzügyminisztérium ugyanis több kisebb gyárat megszüntetett, ezek berendezéseit és felszereléseit a kabolapojanai gyárnak adták át. Így került át 1873-ban Kabolapojanára a turjaremetei (Ung vármegye) vasgyár hengsora, ami lehetővé tette hengerektáru termelésének a beindítását.

1881-ben a pénzügyminisztérium a máramarosszigeti igazgatóságot megszüntette, és a kabolapojanai vasgyárat a központi vasműigazgatósághoz

tartozó zólyombrezói (*Zólyom vármegye, ma Podbrezová Szlovákiában*) vasgyár alá rendelte. 1883–84-ben a fejeárpataki vasmű olvasztóüzemét a vasércforrások kimerülése miatt bezárták. A fejeárpataki gyárból áttelepítették a két másodolvasztó (kupoló-) kemencét, a gépgyár, az asztalos- és lakatosműhely berendezéseit. Ezzel a kabolapojanai vasmű jelentősen bővült. Azonban nyersvasszükségletét Vajdahunyadról kellett biztosítani, ami jócskán megdrágította a termelést.

1886-ban a pénzügyminisztérium a gyár veszteséges működésére hivatkozva meghirdette a kabolapojanai vasgyár magánosítását. A *Bányászati és Kohászati Lapok* 1886. december 15-i számában megjelent hirdetésből megismerhetjük az akkori gyárat:

„A kabolapojanai finomító vasgyár Mármaros (sic!) megyében, 25 kilométernyire a legközelebbi mármaros-szigeti, vasút állomástól, két külön álló gyári csoportra oszlik, és pedig: a „felső-patak“ és a „közép-patak“ hegyi vizek mellé és ezeknek (sic!) hajtó erejére épült gyárakra.

Az első, mely 60 lóerejű állandó vizerővel rendelkezik, következő művekből áll: öntőmű két kupoló kemencéjével, gép-műhely és asztalos-műhely; továbbá egy kombinált kavarási és forrasztó-kemence felső és alsó meleg széllel s aszalt fával való fűtésre berendezve, melyhez hat kaptatú a megfelelő hámorokkal csatlakozik.

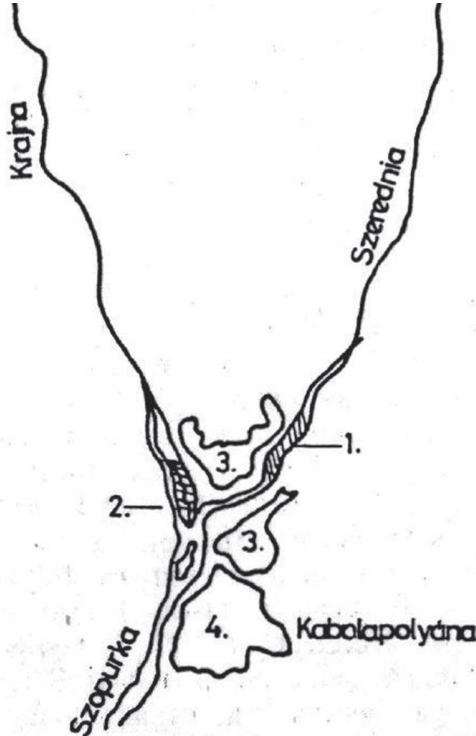
A tüzelőfa apritek körfürész és hasítógép segélyével történik.

A közép-pataknál van a hengermű, 2 friss és 17 szerszám- és kapa-tüzzel, a hozzá való hámorokkal.

A gyár termelő-képessége évenként:

3000–4000 q öntvény, legalább 1000 q gépgyártmány, 6000 q hengereit és kovácsolt vas 1000–1500 q különféle szerszám és kapa.

Az ez idő szerinti gyári személyzet: 1 tisztviselő, 1 gyakornok, 7 altiszt és mester és 156 munkásból áll.”

A kabolapójánai gyártelep körzete a 19. században. 1. – felső telep, 2. – alsó telep, 3. – gyári lakótelep, 4. – a falu területe.

Az 1777-ben üzembe helyezett nagyolvasztó a felső, az 1790-ben és 1826-ban felállítottak az alsó telepen álltak. (Technikatörténeti Szemle XVIII, 1990–1991., Országos Műszaki Múzeum, Budapest, 1991.)

„A felső gyártelep a Szerednia vizére épült. A patak vizét 2,5 m magas és 22 m széles gáttal fogták meg, és 420 m hosszú csatornán vezették el a műhelyekhez. Az alsó gyár a Krajna patakra települt. Ennek vizét egy 4 m magas és 50 m széles gáttal fogták fel, és egy 370 m hosszú vezetéken terelték a műhelyekhez. A vizigát fölött 112 m hosszú geréb volt felállítva, amelynek segítségével a tűzifát, az 500 m hosszú úsztató csatornán át a gyár 7,3 holdas fatároló területére úsztatták.” (lásd Kiszely–Rempert)

Kezdetben a hirdetésre senki nem jelentkezett. Közben, 1892-ben az Oláhláposhoz (Máramaros vármegye, ma Lápuș Romániában) tartozó Rojahida telepen létrehozott vasgyárban a környékbeli vasérckészlet kimerülése miatt a termelés megszűnt. Ennek a gyárnak a felszereléseai szintén Kabolapojanán kötöttek ki.

Az állami gyárak és a kincstári vasművek 1898-ban történt egyesítése után, 1899. január 1-jén a kabolapojanai vasgyár a zólyombrezói vasmű kezeléséből átkerült a diósgyőri gyár kezelésébe. Ettől kezdve a diósgyőri gyár látta el nyersvassal. A megrendelések teljesítése, mint pl. a hidak vasszegecseinek gyártása is a diósgyőri gyárral együttműködésben történt. 1899-ben termelésének összértéke 265 000 koronát tett ki. 1900-ban a kabolapojanai gyár bőven el volt látva munkával, és a termelés növekedett: nyersvas- és fémöntvényből 683 418 kg-ot, szerszám és egyéb nyers, kovácsolt termékből 19 531 kg-ot, megmunkált vas-, fémöntvény és kovácsolt termékből pedig 323 348 kg-ot gyártottak. A századfordulón a gyár 250 embert foglalkoztatott, 3 saját iskolája, kisdédóvó intézete, római katolikus és görögkatolikus temploma, amelyekhez 2 lelkészlak tartozott, 10 tiszti és altiszti lakóháza és 10 munkáslakóháza volt.

1901-ben a gyárban tűzvész pusztított, 40 000 korona kár keletkezett.

1902-ben a település nevének megváltozásával a vasgyár neve is Gyertyánligeti Magyar Királyi Vasgyárra módosult. Termelése ekkor öntvényekben 4319 q, szerárukban 2079 q, gépműhelyi gyártmányokban 3611 q volt.

A Magyar Ipar című lap 1903. június 7-i számában a gyár eladásáról tudósított: „A gyártelep már nagy ideje veszteséggel dolgozik, az utóbbi tíz éven át átlag évi 60.000 korona veszteséggel. Ilyen körülmények között tett ajánlatot az 1903. évi állami költségvetés betérjesztése után Bratmann Manó bécsi diszműöntvényáru-gyáros a gyár megvételére. Ajánlata szerint a többek között köteleességet vállal arra, hogy az üzemet folytatja, hazai nyersanyagot használ föl s az üzemet új iparcikkkel, a nikkelezett diszöntvények gyártásával is gyarapítani fogja. Minthogy a gyáros legalább 280.000 korona értékű befektetésekre is kötelezte magát, az adásvételi szerződést a

pénzügyminiszter vele meg is kötötte. A cég az átírásra az engedélyt csak akkor kapja meg, ha az 50.000 korona vételárt teljesen lefizette, a gyárat ez évre legalább is 280.000 korona értékű évi termelésre berendezte és üzemben tartja. Együttal átveszi a készleteket is 281.384 korona becslési értékben.”

A Magyar Nemzet című lap 1903. május 30-i számában pedig még egyéb feltételeket is nyilvánosságra hozott: *„Ajánlata szerint a nevezett gyáros nemcsak arra vállalt kötelezettséget, hogy az eddigi üzemet folytatja, ahhoz hazai nyersanyagot használ fel, a jelenleg alkalmazott összes munkásokat feltétlenül, a tisztí és altisztí személyzetet pedig előzetesen megállapított feltételek mellett s megfelelő biztosítással átveszi, elfogadja a fennálló társ-pénztári (nyugbérintézeti) alapszabályokat, valamint az ezekben foglalt, reá háruló összes kötelezettségeket, átveszi – a kegyúri terhek kivételével – az egészségügyi és a gyárral kapcsolatos egyéb terheket és kötelezettségeket, hanem kötelezettséget vállalt a nevezett gyáros arra is, hogy a meglevő üzemet fejleszteni, illetve egy új iparcikknek, tudniillik a nikkelezett diszöntvények gyártásának meghonosításával még gyarapítani is fogja.”*

Az adásvétel nagy vihart váltott ki a közvéleményben, ami aztán a korabeli sajtót még sokáig foglalkoztatta. A lapok a gyár elkótyavetyéléséről írtak. Súlyos vádakot fogalmazott meg az akkori pénzügyminiszterről a *Pesti Hirlap* 1913. május 18-i számában: *„Lukács Lászlónak az államra nézve hasonlóan kedvező üzlete az, amelyet Brattman Emánuel bécsi sörkereskedővel kötött, akinek eladta a máramárosmegyei gyertyánligeti állami vasgyárat. A három millióra becsült gyárat ötvenezer koronáért vette meg. A gyárt-elepen lévő háromszáznyolcvanezer korona értékű vasércel együtt négyszázharmincezer koronát kellett volna fizetnie, de Brattman csak 133.000 koronát fizetett, a többiről pedig váltót ajánlott föl. Amikor így potom áron a birtok átjászódott Brattman Emánuel kezére, a ravasz sörgyáros eladta a birtokot öcscsének, Brattman Józsefnek, aki most már egy árva krajcárt sem volt hajlandó fizetni a kormánynak. Végre is hosszas alkudozások után felajánlotta, hogy harminc percentet törleszt. Ez a derék ur a koalíció alatt szubvencióért folyamodott. Wekerle Sándor miniszterelnök akkor megállapította, hogy a gyertyánligeti vasgyár elkótyavetyélését Lukács László az ügyosztály megkerülésével személyesen intézte el.”*

A Magyarország című lap 1904. január 8-i számában egy olvasói levelet közölt: *„Megjegyzem, hogy a nevezett gyár átadását közvetlenül megelőző 3 hónapon át a gyertyánligeti vasgyárban voltam szolgálattételre beosztva, az adás-vevésről tehát konkrét adatokkal birhatok.*

Tehát az új gyártulajdonos nem magyar. Tanujelét is adta osztrák voltának azzal, hogy a magyar munkásokat szélnek eresztette s hozatott helyükbe osztrákokat, kik most már a német kulturának lesznek Mármaros egy exponált helyén zászlóvivői, ott ahol eddig német szó nem hangzott, mert az ottani munkások csak magyarul tudtak.”

Az új tulajdonos kezdetben nagy nehézségekkel küzdött, ezért a kormány az ott dolgozó munkások családjaira való tekintettel bizonyos kedvezményeket, támogatást nyújtott. A vasgyár keskeny nyomtávú vasútvonalát 1904 és 1914 között a Klotild-gyár egy 30 km-es új szakasszal összekötötte Nagybocskóval. A gyertyánligeti gyár két-három év múlva talpra állt, egyre jobban prosperált, termékei keresettek voltak. Díszöntvények, favágó fejszék, kapák és egyéb szerszámok mellett évente 60–80 ezer vasalót gyártott. A gyárat Bratmann Emánuel 1907-ben bekövetkezett halála után Bratmann József irányította, aki 1908–12 között a gyár jelentős rekonstrukcióját végezte el. Azonban az adásvételkor beígért, majd meg is valósított díszöntvénygyártást beszüntette.

Ebben az időben a gyár, hasonlóan a kor egyes uradalmihoz és bányáihoz, munkásai számára saját pénzt (bárcákat) hozott forgalomba. Ezekkel a gyár fennhatósága alá tartozó üzletek és egyéb intézmények szolgáltatásait lehetett igénybe venni. A sárgarézből készült bárcák közül ma az 1 koronás és a 10 filléres érme ismert. Minden valószínűség szerint a bárcák az első világháború végéig voltak forgalomban.

A gyertyánligeti vasgyár 10 filléres és 1 koronás bárcája. (Éremtani Lapok 2003/8. és 2005/8.)

A VASGYÁR TRIANON UTÁN

Képeslap a cseh érából a vasgyárral és fűrészüzemmel. (A szerző gyűjteménye.)

Képeslap a kis magyar világ idejéből. (Schmidt András gyűjteménye.)

1922-ben a felső gyárban új fűrészüzemet létesítettek. A gyár 1924-ben, Bratmann József halála után lánya, Bratmann Berta tulajdonába került. A gyár tényleges vezetését férje, Kerlin István vette át. 1926-ban az alsó gyár régi kovácsműhelyét újabb fűrészüzem váltotta fel.

A gyertyánligeti vasgyár a szovjet korszakban. (Schmidt András gyűjteménye.)

A gyertyánligeti vasgyár egyik épülete 2005-ben. (A szerző felvétele.)

A szovjet időben a gyárat *Internacional* néven államosították. 1964-ben az üzemet szerelvénygyárrá alakították át, amely különböző szerelvényidomokat, csapokat, zárszelepeket gyártott. Termékeit 30 országba exportálták. 1967-től színesfémről is állítottak elő különböző termékeket. Magyarországi megrendelésre többek között szőlőpréseket gyártottak. Az úgynevezett alsó gyárrészt teljesen átépítették. A felső gyárrészben még sokáig működött az egykori kovácsműhely, ez volt a dicső múlt megmaradt emléke. Sajnos az enyészeté lett az egykori vízerőmű is. A gyár az 1980–90-es években 1100 munkást foglalkoztatott. 1996-ban beszüntették a termelést. 2010-ben csődjelárással privatizálták. A település szerette volna kollektív tulajdonba venni, de sikertelenül. Sajnos berendezéseinek nagy részét szétlopkodták, az épületek romossá váltak.

A GYERTYÁNLIGETI FÜRDŐ

Gyertyánliget déli részét, a gyógyforrások vidékét, a klimatikus gyógyító helyet az itt élők Borkútnak nevezik. Már a 18. században felismerték az itt fakadó három forrás (a legismertebb az Irén-forrás volt) vizének értékét. 1796-ban pedig már a forrásvíz vegyi elemzését is elvégezték. Hasznosítására Gerzon Antal kamarai adminisztrátor (*kincstári igazgató*) szorgalmazására 1815-ben gyógyfürdőt létesítettek. A fürdőépületet 1818-ban kezdték építeni, de az csak 1838-ban lett felszerelve és berendezve. Máramaros egykor legnevezetesebb fürdőjét dr. Novák Károly leírása fantasztikus precizitással mutatta be:

„Kabola-Polyánának három forrása van. Az első forrás, mely körülbelül 1000 lépésnyire esik a nagy vendégfogadó épületétől fölfelé a "Kobila" hegy oldalán, csak ivó kúrára használtatik. E forrás egy harmadfél lábnyi átmérőjű körkörös kőmedencébe van foglalva, s felül vasrostélyzattal védve. Mélysége 1/2 méternyi.

A vize tiszta, színtelen s azzal a szaggal bír; mely a vastartalmú ásványvizeknek rendes tulajdona; kellemes savanyús, kissé pezsegve csípős s végre tintaszerű ízzel.

Ettől néhány lépésnyire van a második és még kissé feljebb ettől körülbelül 100 méternyire a harmadik forrás. A vegyi alkatrészek e forrásoknál nem eltérők: a harmadik forrás vize azonban még sem bír azzal a pezsgős s csípős ízzel, mint a másik kettő. Mind a három forrás vize vascsöveken át egy reservoirba vitetik, melynek medencéje 100 fürdőre való vizet is foglal magában.

A gyertyánligeti fürdő az 1880-as években. (Vasárnapi Ujság, 1882/39.)

Egy 1904-ben feladott képeslap a szerző gyűjteményéből.

E forrásoktól nem nagy távolban zuhog alá egy felette hideg vízzel bíró havasi patak, melynek vize fenn zuhannyá, lenn pedig szökőkutakká van felhasználva. [...]

E fürdőhelyiség ásványforrásait eleinte csak a legközelebbi faluk lakói látogatták, s csak azok ismerték. Ezek nyáron át összegyűltek és a nomád-élet mintájára a fák gallyaiból sátrakat csináltak, a földbe gödröt vájtak, tűzben hevített kövekkel melegítették fel a gödrökbe bocsátott vizet; azután beleültek, s ez volt a fürdési mód. [...]

A fürdőhelyiség egy kőépületből, a nagy vendéglőből áll, melyben nyolc vendégszoba van, nagy és tágas étteremmel. Ez épülethez van csatolva 12 fürdőszoba, csinos kuglizó; a parkban számos szép kilátással bíró ülőhelyek, lugasok és sétányok, valamint szépen elhelyezett, jól fenntartott helyek a nyáron táncolni akarók számára és társalgásra.

A vendéglő előtt van egy vízmedence szökőkúttal, széles úttal jobbról-balról terebélyes köris- és hársfák árnyában. Szépek és tiszták a vasgyári munkások lakhelyei kétoldalt, mely lakhelyek nyáron át a fürdői vendégek által foglaltatnak el. Ilyen ház van összesen 40; 20 jobbról, 20 balról. [...]

Hat évi ittlétem alatt számos ide sereglett betegeken tett észleléseim és tett tapasztalataim nyomán úgy nyilatkozhatom, hogy a kapola-polyánai ásványvíz a szervezetre zsongítólag, izgatólag és húgyhajtólag hat, s felette nagy haszonnal alkalmazható a nemi bántalmak körében részint mint ivóvíz, részint mint fürdő.” (Lásd: Máramaros megye. Honismerti írárok a monarchia korából, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász 1997.)

A Budapesti Hirlap 1887. július 27-i számának mellékletében a fürdő népszerűségéről írt, de egyben bemutatta a fürdőt is: „Ujabban nemcsak az idevezető utak rendezése tették vonzóbbá, hanem négy szép új épülettel is szaporodott. A Stefánia-ház, a Szápáry-lak, a Valéria-lak és egy még meg nem keresztelt új pavillon nagyban növeli a kedvelt fürdő látogatottságát. Ez új pavillonok egyikében most Lónyay János főispán, a másikban Prepelicay Gyula jószágigazgató családjával, a harmadikban Prielle Kornélia (máramarosszigeti születésű, ünnepelt színésznő, akinek Petőfi 1845-ben megkérte a kezét – KS) – a kit mindenki a legszívesebb szeretettel halmoz el – és sok más előkelő vendég lakik. [...]

A kiszolgálát a legkielégítőbb. A vendéglős Beöthy Károly, a ki Rudolf trónörökös ő fenségét is kiszolgált F.-Vissón. A fürdői zene ünnep- és vásárnapokon egész seregét csalogatja ide az ugynevezett futóvendégeknek; kivált a szigeti intelligenciának kedves kiránduló helyévé lett ez a fürdő. [...]

Régi képeslapok a gyertyánligeti fürdőről. (A szerző gyűjteménye.)

... a Sopurka partjain halad kocsink, gyönyörű rétek, erdős-bokros dombok közt, míg egy hirtelen emelkedőn felkapaszkodva, előttünk áll a fürdő. Elöl óriás hársak árnyában kétsor apróház; ebben az itteni kincstári vasgyár szegverői laknak; de ilyenkor mind vendégek lepik el ezeket az épületeket is. Aztán következik a főépület előtte magasra ugró természetes szökőkuttal. Ez a vendégek időmérője. A vastag vizsugár rossz időben leesik; szép, meleg idő előtt magasra szökelve tör elő. Feljebb, susogó fenyők között maga a gyógyforrás van. A forráshoz vezető uton kőpadok vannak lombos fák tövéhez illesztve. Itt egy nagy kő, rajta felkioszorozott kettős vaskereszt. A rege szerint egy szorgalmas munkást temetett maga alá a roppant sziklatömb. Mindjárt fölötte van a diadalív, mely két szemben álló vascsőből elötörő vizsugárból képződik.”

Az 1870-es évekig a fürdővendégeket csak szerényen, a másik nagynevű fürdőnél – a viskinél – jóval mostohább körülmények között tudták ellátni. Ennek ellenére a gyertyánligeti környezetével, hangulatával, a táj varázslatos szépségével Máramaros legnépszerűbb fürdője volt. A fürdő vonzerejét jelentős mértékben emelte a gyógyvíz mellett a gyönyörű, 30–40 holdnyi park. Ennek létrehozása Gerzon Antal és Miller Ferencz kamarai assessor (ülnök, adófelügyelő, adóvető) érdeme. Még az egy napra érkező vendégek is felejthetetlen sétákat tehettek a szerelmesek lugasához, a Kis Szerelmeshez és a Nagy Szerelmeshez, az Emma-ligethez, a Messzelátóhoz, a Lotti-lugashoz, a Berta-ligethez, vagy felmehettek a Kobila-hegyre.

1880 novemberében három napig a fürdő környékén vadászott Rudolf trónörökös a toscanai nagyherceggel és a bajor herceggel. Az egész vadá-

szat alatt a társaságot elhagyta a szerencséje, tulajdonképpen semmit sem lóttek. Ennek ellenére Rudolfnak a környék nagyon megtetszett. A fürdő kisebbik vendéglőjében vacsoráztak. A trónörökös nagyon kedélyes volt, és a személyzettel, a vendégekkel magyarul társalgott.

Az 1880-as évek elején a sajtóban felröppent a hír, hogy a színész, Szerdahelyiné Prielle Kornélia szeretné megvásárolni a gyertyánligeti fürdőt. Közismert volt, hogy a művész nagyon szerette ezt a fürdőt. Nem véletlen, hogy 1880-ban, amikor a művész 40 éves színészi pályáját méltatták, a fürdő egyik ligetét Prielle Kornélia asszonyról Kornélia-ligetnek nevezték el. A liget egyik kedves helyén ezt díszes érc tábla hirdette. A kincstár azért nem fogadta el a színész ajánlatát, mivel felmerült, hogy itt építik fel Rudolf vadászkastélyát. Azonban végül a trónörökös nem óhajtotta elvenni a köznép kedvelt fürdőjét.

Évek múltán, 1888-ban a kincstár Widder Péter budapesti orvosnak magánosította. Widder felkérésére dr. Hankó Vilmos 1889-ben elvégezte az Irén-forrás újabb vegyelemzését. A népszerű fürdő pedig továbbra is élte virágkorát.

Sajnos az első világháborúban a betörő cári orosz hadsereg kozákjai a gyertyánligeti fürdőt felgyújtották és lerombolták. A cseh uralom pedig sorsára hagyta, az épületek maradványait a lakók széthordták. Az 1940-es években az erre kirándulók már az épületek romjait sem találták meg. Azóta a híres fürdő már csak az emlékekben él.

A gyertyánligeti fürdő helyszíne 2005-ben. (A szerző felvétele.)